

Далибор Петровић

Универзитет у Источном Сарајеву
Православни богословски факултет
Светог Василија Острошког у Фочи
aluka1972@gmail.com

УДК: 271.22(497.11)

ПРИМЉЕНО: 04. 10. 2016.
ОДОБРЕНО: 11. 10. 2016.

Аустроугарски злочин над српским свештеницима у Фочи у Првом свјетском рату

Сажетак: Страдање српских православних свештеника фочанског краја у Босни и Херцеговини у првим мјесецима Првог свјетског рата било је пропраћено несвакидашњим и непримјереним до тада односом Аустроугарских власти према Српској Православној Цркви и српском народу уопште. Мотиви којима су се руководиле војне власти у Фочи, али и у цијелој Босни и Херцеговини, били су вишеструки. С једне стране се може говорити о обичној освети гдје је кривцем проглашен цијели један народ и његове културне, духовне или просвјетне институције. Истовремено, други мотив могао се уочити у жељи централних власти да коначно ријеше тзв. Српско питање у Босни и Херцеговини. План се имао извести примјеном прости ликвидације носиоца националне идеје српског народа уз примјену жестоких притисака који су полазили од једноставног забрањивања и негације историјског права на постојање и опстанак тог народа са јако израженом националном самосвијешћу а које се, по тим плановима, Српски народ морао одрећи.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, свештеници, Фоча, страдање, Први свјетски рат.

Питањем страдања свештеника Српске Цркве у Првом свјетском рату бавили су се у протеклих сто година мањим или већим интензитетом различити аутори. Интересовање истраживача овог периода историје и ове теме није ограничено само на страдање свештеника и клирика Српске Православне Цркве него је значајна пажња посвећена страдању цјелокупног српског народа у овом периоду. Истраживачи су се занимали и за страдање припадника других народа и националности који су исказивали отпор аустроугарској осветничкој и злочиначкој политици. Интересовање за ову проблематику у нашој послеријатној историјској науци није било на неком завидном нивоу. Ипак, у околностима које су се стекле поводом обиљежавања стогодишњице од Сарајевског атентата и почетка Првог свјетског рата, догађаји и историјске чињенице су још једном добиле на актуелности и побудиле су пажњу академске јавности. У том контексту се мора спо-

менути чланак др Предрага Пузовића објављен у зборнику радова са међународног научног скупа у организацији Православног богословског факултета у Београду.¹ Исто тако, обиљежавање годишњице од отпочињања Првог свјетског рата није била пресудна да се са ове временске дистанце шири научна јавност поново заинтересује за догађаје који су имали далекосежне посљедице на историју српског народа и његову Цркву. Велики број истраживача, непосредних судионика немилих догађаја одмах су по завршетку рата, записали су и у биографским или другим литерарним облицима описали историјске чињенице. Свакако треба истаћи рад чувеног истраживача националне историје, уједно судионика ових немилих догађаја, Владимира Ђоровића и његово дјело *Црна књија* без које се не може замислити ни једно озбиљније упознавање и отпочињање неког истраживачког рада на ову тему. Рад уваженог српског историчара Владимира Ђоровића је утолико важнији што на једном мјесту износи потресна свједочанства о злодјелима како регуларних аустроугарских трупа и администрације тако и локалног становништва које се, под плаштом паравојних формација познатијих под именом „шущкори“, ставило у крајње непримјерену службу режиму.² Од новијих наслова интересантна је књига *Српска црква у Великом рају 1914–1918* коауторско дјело др Радмиле Радић и Момчила Исића.³ Поред њих, од новије историографије занимљиви су радови на ову тему, мр Ивана Обрадовића, мр Боривоја Милошевића и др Горана Милорадовића, објављени у издању Андрићевог института у Андрићграду (Вишеград) у часопису *Историјске свеске*.⁴ Међутим, превасходни циљ овог рада није да се предочи библиографија која се бави овим проблемом него да предочи неке чињенице које, чини нам се, нису довољно истакнуте у радовима претходника. Због тога се овај рад може сагледати као покушај сагледавања мотива, повода и циљева аустроугарских власти на овим просторима и метода који су кориштени да би се ти циљеви остварили. Злочини којима су власти посегнуле да коначно ријеше Српско национално питање

¹ Др Предраг Пузовић, „Страдање свештеника Српске Православне Цркве у Босни и Херцеговини током Првог светског рата“. Зборник радова међународног научног скупа. *Православни свети и њихови свети раји*. Православни богословски факултет. Београд, 2013, 141–161.

² Владимир Ђоровић, *Црна књија. Папине Срба Босне и Херцеговине за време Светског раја 1914–1918*. Београд, 1989.

³ Радмила Радић, Момчило Исић, *Српска црква у Великом рају 1914–1918*, Филип Вишњић — СПКД Просвјета, Београд-Гацко, 2014.

⁴ Мр Иван Обрадовић, „Српска штампа о погромима Срба 1914“, Андрићев институт, *Историјске свеске*. Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3. 1–25.; Мр Боривоје Милошевић, „Прогони Срба у Босни и Херцеговини послје агента у Сарајеву“, Андрићев институт, *Историјске свеске*, Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3. 26–32.; Др Горан Милорадовић, „Концентрациони логори (Историја феномена масовне изолације)“, Андрићев институт, *Историјске свеске*, Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3. 33–47.

у Босни и Херцеговини, територији која је у управном систему Аустроугарске била потчињена директно круни, имали су дубљи, организованији и по посљедицама много опаснији карактер него што се то види из чисто историјских радова појединих аутора. Додуше, аутори се, често, не баве посебно питањем страдања српских свештеника у Првом свјетском рату у Босни и Херцеговини него им је примарно питање страдања Цркве у Краљевини Србији током трајања овог Великог рата као и у другим областима и предјелима у којима је српски народ вјековима постојао. Заједничко готово свим овим радовима је то што су се у њима износили различити подаци о броју пострадалих свештеника или монаха Српске Цркве у оквиру, до краја Првог свјетског рата, пет одвојених и аутономних црквених организација. Утврђивање тачног броја са ове временске дистанце може да представља значајан проблем уколико би неко као циљ свог истраживања могао да постави управо овај задатак. Разлог томе се огледа у чињеници да се осјећа извјесни недостатак релевантних података који би непобитно могли да посвједоче о форми, обиму и разлозима страдања на појединачном плану. Због овог проблема, предмет интересовања у овом чланку јесте питање: зашто је аустријска војна и, зашто не рећи, цивилна власт заузела тако немилосрдан став према свештенослужитељима Српске Цркве иако они нису представљали војну пријетњу за аустроугарску војску. Исто тако веома је важно примјетити и предочити стварне планове и циљеве окупационе политике аустроугарских власти према својим признатим поданицима, припадницима једног од признатих народа „Жуте монархије“. Питање се у некој мјери може објаснити на примјеру Фоче и њених свештеника који су непосредно по избијању Првог свјетског рата брутално и у крајње нехуманом поступку убијени без изношења било каквих релевантних доказа о њиховој евентуалној кривици.

Прије отпочињања Првог свјетског рата Фоча је у канонском поретку Православне Цркве Васељенске патријаршије припадала Херцеговачкој митрополији. Таква организација црквеног живота је у аустроугарском периоду владавине над Босном и Херцеговином наслијеђена из периода када је Васељенска патријаршија вршила своју духовну власт над епархијама укинуте Пећке патријаршије. У том погледу аустроугарска власт није ништа мијењала али се потрудила да са Васељенском патријаршијом потпише конкордат-конвенцију који је бечким властима омогућавао изузетне могућности контроле над епархијама Православне Цркве у Босни и Херцеговини.⁵ Овако осмишљена територијална организација епархија у канон-

⁵ Аустријском окупацијом Босне и Херцеговине (1878), Херцеговачка епархија улази, на основу конвенције аустријске државе и Цариградске патријаршије (1880), у састав аутономне Српске Цркве у Босни и Херцеговини. У састав Епархије тада су улазили срезови: Мостар, Љубушки, Столац, Љубиње, Требиње, Билећа, Гацко, Невесиње, Коњиц, Фоча, Чајничке и Жупањак. Срезови Пљевља и Пријепоље, пошто су остали под Турском, нису потпали

ском поретку Српске Православне Цркве остала је све до реорганизације која је услједила усвајањем Устава Српске Православне Цркве из 1931. године.⁶ Тада је из састава Захумско-херцеговачке епархије издвојен фочански и чајнички срез и припојен Дабробосанској митрополији. Истовремено, административна организација и подјела на управне јединице које је увела аустроугарска власт је у првим годинама окупације измјењена у односу на ону коју је иза себе оставила турска власт. До тада је Фоча улазила у састав Херцеговине са сједиштем у Мостару, а потом је она потчињена сарајевској управној јединици. Тачније речено, 1. јула 1880. године Фоча је припојена Сарајевском округу.⁷

Свештеници фочанског архијерејског намјесништва Захумско-херцеговачке епархије у периоду аустроугарске власти у Босни и Херцеговини су били активни учесници и судиони догађаја који су одређивали друштвени, религијски и културни живот у Фочи и њеној околини. У непосредној близини цркве Светог Николе у Фочи, у периоду када она није још била подигнута, постојла је Српска православна школа у згради која је дуго времена служила за те сврхе под турском влашћу. Треба истаћи да је помоћ за издржавање школе често слала и држава Србија у мјери у којој је то било могуће.⁸ Наравно, то је често изазивало подозрење локалних власти у Фочи које су свакако знале и биле посебно осјетљиве на било коју врсту контаката српског становништва и његових институција са Србијом или Црном Гором. На том мјесту су организовани различити национални скупови и у вријеме турске и аустроугарске управе над градом. У тој згради су једно вријеме до завршетка храма Светог Николе 20. септембра 1857. служене литургије и сви остали обреди за православно живље Фоче.⁹ Придио око храма је уједно послужио и за формирање српске заједнице у граду наспрам дијеловима града насељеним муслиманским живљем. Наравно, ангажованост српских свештеника на пољу уздизања и очувања национал-

под управу Епархије, већ су припојени Рашко-призренском владичанству. http://eparhija-zahumskohercegovacka.com/?page_id=2. Приступљено 16.01.2016.; В. Богићевић, „Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878 до почетка борбе за верско просветну аутономију 1896 године“, *Гласник, Службени лист Српске Православне Цркве*, Београд, 1959. 85–98.

⁶ Уједињењем Српске Цркве (1920) и доношењем црквеног устава (1931), Захумско-херцеговачка епархија била је трећа у диптисима аутокефалне Цркве и обухватала је: мостарски, билећки, гатачки, невесињски, столачки и требињски срез, градове Метковић и Дубровник и острво Корчулу; а фочански и чајнички срез припали су Дабробосанској епархији. Можда је занимљиво истаћи да Римокатоличка Црква ни до данас није напустила организацију по којој Мостарска бискупија под својом управом држи и подручја која су некада улазила у састав Захумско-херцеговачке митрополије. *Устав Српске православне цркве*, Београд, 1931.

⁷ I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Srajevo, 2004, 96.

⁸ Радисав Машић, *Знамења Старе Херцеговине*, Београд, 2009, 121–130.

⁹ Радисав Машић, *Знамења Старе Херцеговине*, Београд, 2009, 123.

но-религијске свијести српског народа фочанског краја у великој мјери их је — бар нам се чини да је такво мишљење стечено у круговима блиским представницима аустроугарских власти — одредило као људе које треба посебно надгледати и помно пратити њихов рад. Свакако да као потврда овог става може послужити одломак изјаве фелдмаршала Стјепана Саркотића упућене митрополиту Бањалучком Василију Поповићу изгледа поводом унапред планираног, спровођења Бањалучког велеиздајничког процеса: „Сви ови свештеници као и још неки из Ваше Епархије познати већ од прије због својој државној ствава тврдали су под окриљем закона политичку акцију и употребили су и злоупотребили свој моћни свештенички уљив у правцу који се, нажалост, мора означити издајничким према превишњој династији држави. Догађаји задњега времена су довољно открили како је народ заведен...“¹⁰ Из овог навода јасно се закључује да је аустроугарска управна елита српско православно свештенство доживљавала као освједочене непријатеље у остваривању својих задатих циљева.¹¹ Стога је неопходно осврнути се на догађаје који су претходили обрачуну монархије са српским народом уопште, па тако и са српским народом и свештенством фочанског краја.

Аустроугарска монархија је послје Берлинског конгреса добила Босну и Херцеговину на управу а што је било у супротности са националним циљевима како Срба тако и муслиманске компоненте босанскохерцеговачке популације.¹² Истине ради, треба истаћи да су босанскохерцеговачки муслимани посебно тешко доживјели окупацију од стране Аустроугарске због више разлога.¹³ Аустроугарске окупационе трупе су ушле у град 8. октобра 1878. године чиме су послје три мјесеца војне кампање успјеле да

¹⁰ Василије еп. Бањалучки, „Улога Српске православне цркве у Бањалучком велеиздајничком процесу“, *Гласник*, Службени лист СПЦ, Београд, 1959, 131–135.

¹¹ Између осталог је и такав став власти према православним свештеницима за резултат имао и једну неоспорну чињеницу, а која се односила на то да је укупно 343 парохијска свештеника, колико их је тада било у Босни и Херцеговини, послје Атентата 1914, седморица су стријељана, 56 је оптужено или осуђено, 156 је отпремљено у логоре или узето у таоце, што значи је више од 65% православних свештеника у БиХ изгубило слободу, а пошто је тортура над њима настављена и у току рата, ријетко који српски свештеник је остао на слободи. Драга В. Мاستиловић, *Српска елија из Босне и Херцеговине у политичком животу Краљевине СХС/Југославије (1918–1941)*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Докторска дисертација, Београд, 2013. 103–104. file:///C:/Documents%20and%20Settings/S/My%20Documents/Downloads/RD22487_draga_mastilovic.pdf. Преузето 04. 04. 2016.

¹² I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Srajevo, 2004, 94–95.

¹³ Један од разлога отпора муслиманског становништва аустроугарској окупацији описао је Иво Андрић у роману *На Дрини ћуприја*. Карактеристична је анегдота са Алихоћом кога ослобађа и опоравља аустријски војни болничар а он ништа друго не примјеђује у свом том подухвату него црвени крст преко војникове мишице. Иво Андрић, *Романи*, Треће издање, Лагуна, 2014, 404–405.

заузму сва већа мјеста у Босни и Херцеговини и тако је у потпуности запоједну. Међутим, иако је аустроугарска војна власт веома жустро спроводила све наредбе и упуства Беча, који је, успут буди речено, Босну директно потчинио бечкој круни, није успјела да у потпуности осујети могућност издијања побуне против своје власти. Закон о војној обавези био је окидач који је довео до издијања још једног херцеговачког устанка и то нападом на жандармеријску станицу у Улогу ноћу између 10. и 11. јануара 1882. године. Управо тада се град Фоча истакао као једно од важнијих мјеста и за устанике и за аустроугарску војску око кога су се у фебруару мјесецу 1882 водиле тешке битке у којима је боље обучена и опремљена аустријска војска изашла као побједник. Међутим, остало је забиљежено да је, поред заједничких дејстава српских и муслиманских устаника, посебну пријетњу за јаки војни гарнизон Аустроугарске у Фочи представљао покушај побуне и извођење војних дејстава у српском дијелу града.¹⁴ Изгледа да представници аустроугарске власти у Босни и Херцеговини нису заборавили те догађаје јер су током цијелог времена владавине у Фочи посебно пазили на успостављање и одржавање било каквих веза локалног српског становништва са државним институцијама тадашње Србије и Црне Горе. Исто тако, аустроугарска власт није више смјела дозволити себи такав луксуз да дође до таквог развоја ситуације у којој би према бечким властима заједнички иступали српски и муслимански народни прваци, као што је то био случај са устанком из 1882. године. Устанак јесте био, по извјештају генерала Јвановића, већински подржан од српског становништва источне Херцеговине, али је исто тако био подржан и од муслиманског становништва у околини Невесиња и околних подручја.¹⁵ Због тога је било неопходно још снажније приступити контроли цјелокупног друштвено-политичког, културолошког и духовног амбијента српског народа у Фочи као и у Босни и Херцеговини уопште. Фоча се у овим догађајима показала као стратешко мјесто од огромног значаја за очување аустроугарске власти наспрам Србије и Црне Горе. Поред тога окупаторска власт се на дјелу увјерила о постојању изузетних симпатија локалног становништва према сусједним државама. На основу тога је донекле и разумљиво подозрење власти према различитим иницијативама које су долазиле из редова српске заједнице у Фочи. Сумњиво је било и оснивање Соколског друштва у граду иако је оно било само подружница друштва које је основано на нивоу цијеле БиХ. Због тога су иницијатори оснивања овог друштва морали мијењати статут и убјеђивати власти, иако су то оне веома добро знале, да друштво не представља ни најмању опасност по државне интересе царевине.¹⁶ Међутим, од момента

¹⁴ Hamdija Kapidžić, *Hercegovacki ustanak 1882. godine*, Drugo izdanje, Sarajevo, 1973. 145–146.

¹⁵ Hamdija Kapidžić, *нав. гјело* 155–156.

¹⁶ Као потврду ових наших навода треба навести околности око оснивања Српског гимнастичарског друштва „Соко“ 1893. године. Због начина извођења активности друштва, гим-

када је постало јасно да је промјеном владајуће династије у Србији дошло и до њеног снажнијег рада на пољу ослобођења српског народа од турске власти, Аустроугарска је почела да још више зазира од српског елемента у својим границама. Зближавање Србије у вођењу ослободилачких активности, остварених у Првом балканском рату, са осталим православним државама на Балкану Аустроугарска је препознала као главну препреку остваривању претензија ширењу своје власти и утицаја на Балкан и даље на Исток.¹⁷ Вијест о Атентату се веома брзо пронијела по граду вјероватно и због тога што су жандарми веома жустро прекинули скуп Српског соколског друштва „Соко“ поводом Видовдана који се одвијао у једној башти у близини сат-куле.¹⁸ Од тог момета почиње отворени прогон српског становништва и његових првака. Додуше, аустроугарске власти су и прије овог догађаја испољавале своје подозрење према српском становништву фочанског краја, при чему ни Срби нису били претјерано одушевљени представницима централних власти. Број српских представника у градском вијећу се смањивао иако се етничка карта града и општине није значајно мијењала. Од дванаест чланова градског вијећа 1900. године седам је било из реда муслимана а пет Срба, док је 1912. године број Срба у градском вијећу сведен на три¹⁹. Свакако да је и та чињеница говорила о односу Срба према бечким властима али истовремено, што је и очигледно, ни званична власт се није претјерано трудила да поправи антагонизме који су се отворено испољавали. Фочански свештеници су, поред других угледних Срба овог краја, означени као људи који су имали велики углед али и велики утицај на локално становништво, па их, по логици окупаторских власти, нису оставили да несметано раде и испуњавају своје дужности духовних пастира српског народа фочанског краја. Зато се и на њих односио навод из листа *Bosnische Post* да: „Међу нашим Србима има људи, који од толико година воде пољопривреду и развијају дјелатност, која је морала уродити онаквим плодовима, као што је ашеницај...“²⁰ Овакав став полузваничног Владиног органа-гласила могао би се разумјети у свјетлу подухвата неопходних мјера и радњи против оних за које су постојали несумњиви до-

настике, излета у природу, тадашњи представници аустроугарских власти у Фочи су забранили рад друштва под изговором да се ту ради о прикривеној предвојничкој обуци чланова друштва. Рад друштва је поново дозвољен после промјене правила и облика организовања и промјене имена друштва. Новоосновано друштво се звало „Побратимство“ које је наставило са радом као једино друштво које је окупљало Србе у граду до 1905. године, када је поново основано гимнастичарско друштво под старим именом „Соко“, а које је било дио шире друштвене организације српског народа у Босни и Херцеговини. Радисав Машић, *Знамења Старе Херцеговине*, Београд, 2009, 127–128.

¹⁷ I. Hadžibegović, 124–125.

¹⁸ Радисав Машић, 128.

¹⁹ I. Hadžibegović, 123–124.

²⁰ Ђоровић Владимир, 46.

кази о умјешаности у радње и организације са непријатељским одређењем према „Жутој монархији“. Међутим, свештеници Српске Православне Цркве у Фочи нису били припадници ни једне политичке организације или партије тога времена која је претендовала да врши одређени политички или било који други друштвени утицај, осим што су они као православни свештеници бринули о повјереним им вјерницима овог краја. Та чињеница није играла никакву улогу у рјешености власти да се обрачунају са православним свештенством у Босни и Херцеговини, а поготову у крајевима БиХ који су се граничили са краљевинама Србијом и Црном Гором. Познато је да су непосредно по давању ултиматума војне власти наложиле подручним испоставама да се по општинама саставе спискови православних свештеника уз оцјену њиховог понашања, а што је требало да се упише у њихов полицијски досије.²¹ Очигледно су фочански свештеници својим претходним активностима „увјерили“ представнике аустроугарских власти у граду као и њихове послушнике да њихово хапшење може имати вишеструку корист у ратним условима у којима се Царевина затекла. О оптужби или сумњи да су они имали одређених контаката са властима краљевина Србије и Црне Горе свједочи и сам митрополит Пеђки Гаврило (Дожић). Он у писму митрополиту Митрофану Бану које је упутио из Фоче 28. септембра 1914. управо свједочи о овоме наводу до којег је дошао на основу изјава прикупљених од преживјелих мјештана фочанског, горажданског и рогатичког краја. Оно што упада у очи у овом допису, поред потресног свједочанства о начину и обиму страдања, јесте и исказана кооперативност локалног муслиманског живља са војним властима у одређивању људи који су били хапшени, осуђивани и убијани или од стране регуларних трупа или од стране шуцкорских паравојних јединица.²² О непримјереној акцији против фочанских свештеника говори и чињеница да су они били у броју оних свештеника који су стријељани недуго после Атената у Сарајеву, и то двојица на мосту узводно уз Дрину у насељу Брод.²³ У телеграму митрополита Гаврила упућеног митрополиту Митрофану Бану, који је у Фочу ушао са црногорском војском приликом неуспјелог покушаја да заједно са војском Краљевине Србије ратна дешавања пребаце у Босну и Херцеговину и да задају озбиљнији ударац аустроугарској војној сили, записано је свједочанство о томе да су готово сви свештеници из Фоче, Горажда, Рогатице и Праче убијени већ у првим данима Првог

²¹ Мр Боривоје Милошевић, „Прогони Срба у Босни и Херцеговини после атентата у Сарајеву“, Андрићев институт, *Историјске свеске*, Андрићград, 15. март 2014, Бр. 3, 30.

²² Мр Павле Кондић, приредио, *Папирјарх Српски др Гаврило Дожић. Живимо у свейињи и слободи*, Поводом педесетогодишњице упокојења, Цетиње-Београд, 2010, 518–521.

²³ Мост је саграђен 1906. године и то на мјесту гдје је и прије постојао дрвени мост преко Дрине на путу за Сутјеску и даље према Дубровнику. I. Hadžibegović, 142.

свјетског рата.²⁴ Дакле, негативни набој који су власти очигледно имале према православном свештенству у најгорем облику је испољен према свештеницима Херцеговачке митрополије. Већ је у историји доста писано о четири фочанска свештеника који су убијени или су од посљедица рањавања и нехуманог односа у логорима прерано преминули и окончали свој земни живот.²⁵ Међутим, ради неких мањих појашњења неопходно је још једанпут нагласити неке ситније детаље који су и поменути од стране појединих историчара, али нам се чини да им није посвећена дужна пажња. Познато је да је већ од дана када је Србија одбила аустроугарски ултиматум војна управа у Босни и Херцеговини издала одређене инструкције својим потчињеним гарнизонима и градским властима. Инструкција или наредба је говорила о посебном односу према српским или, уколико је таквих било, и према припадницима других народности у Босни и Херцеговини који су се на било који начин истицали у друштвеном, политичком или економском животу, а у чију лојалност према Бечу локалне власти нису биле сигурне — да се ухапсе и чувају под посебним надзором.²⁶ Већ 26. јула свештеници Јосиф Кочовић и Владимир Поповић и трговац Нико Хаџивуковић су ухапшени и одведени на јужни мост преко Дрине у насељу Брод.²⁷ Њих тројица су тамо као таоци држани ноћу завезани на мосту, а преко дана су затварани у једној кућици у близини моста. Оправдање за овај чин које су надлежне власти истакле у јавности био је да желе на тај начин да одврате очекивана дејства црногорске војске према Фочи и даље у дубину територије под контролом Беча. На сјеверном мосту на Дрини у самом граду, на мјесту гдје је до доласка Аустроугарске постојала велика скела за прелаз преко Дрине, као таоци су постављени свештеник Василије Кандић и трговци Милан Хаџивуковић и Никола Мазија.²⁸ Овај чин војних и цивилних власти у граду се може различито окарактерисати, али оно што са ове вре-

²⁴ Мр Павле Кондић, *Папирјарх Српски др Гаврило Дожић*, 517.

²⁵ Овдје треба навести старог проту Лазара Кочовића који није био у списку оних који су узети за таоце и држани на дринским мостовима. Ипак, и он је интерниран као велики број фочанских Срба из града и околних села у логоре од Добоја до Арада. Нехумани услови за живот, који су владали у логорима посебно основаним за Србе, допринијели су томе да је прота завршио свој земни живот. Петар Зимоњић (1866–1941). <http://www.mitropolija.dabrobosanska.org/petarzimonjic2.html>. Преузето 10. 04. 2016.

²⁶ Ђоровић Владимир, 45.

²⁷ У исто вријеме када је направљена цеста према Сутјесци и Сухој на мјесту старог или старих дрвених мостова из времена турске владавине овим предјелима, 1906. године је завршен и нови жељезни мост. I. Hadžibegović, 142. У књизи Радисава Машића стоји да је на овом мјесту постојао још из турског периода камени мост који је срушен за вријеме Другог свјетског рата. Међутим, све до првих година XXI вијека у ријечном кориту, гледајући са новог моста направљеног одмах после Другог свјетског рата, видјела се масивна жељезна конструкција срушеног старог моста. Приобалне куле које су импозантних размјера су веома добро очуване те су и данас јако добро видљиве.

²⁸ Радисав Машић, 134.

менске дистанце упада у очи јесте реално испољени страх моћне и „цивилизоване“ царевине од шачице људи којима није дозвољено да на било каквом судском процесу искажу свој став о оптужници због које су ухапшени. Страх од реакције српског становништва је био очигледан, али та чињеница не даје оправдање поступцима бечких власти које су у својој острашћености на монтиране судске процесе изводиле чак и дјецу. Због тога су поједини историчари користили термин „страх од дјеце“.²⁹ Зашто је градском гарнизону било важно да ови људи, и прије свега фочански свештеници, буду издвојени из градског живота, можда је најбоље описао прота Василије Кандић, у писаној изјави датој на усмени захтјев котарског предстојника у Котарском уреду у Фочи. У тој изјави прота свједочи о датуму његовог хапшења од стране жандарма, 26. јули 1914. године, о опхођењу појединаца из редова војске, управе или медицинског особља према затвореницима, итд. Оно што је занимљиво у овој писаној изјави која писана на латиничном писму, јесу наведени формални разлози које су власти представиле народу због чега су стављали виђеније људе на дринске мостове у својству таоца-затвореника: „*Касније смо дознали, да је шестī тїаоца, међу њима и ја — на йлакаїшима йо їраду — осуђено било да ће йоїнуїши на мостїу ако се шїїа хрђаво од народа мостїу доїоди, а тїо је и шїелал виком оїласио*“.³⁰ Међутим, веома брзо већина њих су убијени у јутро 9. или 10. августа 1914. године, по једнима, а док други наводе 9. и 10. август по грегоријанском календару или 27. или 28. јула 1914. године по јулијанском календару.³¹ Збрку око одређивања датума када су убијени српски свештеници и угледни трговци из Фоче додатно појачава и датум који стоји на споменику подигнутом од стране породица убијених, а који је подигнут на мјесту гдје су сахрањени, послїје рата, управо наспрам доњег дринског моста. Наиме, тамо стоји да су они пострадали 27. и 28. августа 1914. године.³² Веома је важно напоменути да је разлог којим су се аустријске власти руководиле приликом постављања таоца на мостове јесте покушај одвраћања локалног становништва од извођења неког вида диверзије на самим мостовима који су за Аустријанце имали стратешки значај.³³

²⁹ Мр Боривоје Милошевић, 29.

³⁰ Миленко Мишо Тодовић, *Црква Шклојоїница у Ријеци код Фоче*, Београд, 2004, 59.

³¹ У чланку о свештенику Владимиру Поповићу у календару *Браїсїво* стоји да је свештеник Владимир Поповић стријељан на мосту у насељу Брод 28. јула (10. августа) 1914. Календар *Браїсїво*, за годину 1941, Сарајево, 1940, 28.

³² Владимир Ђоровић, 50. Ђоровић наводи 9. август, док неколицина историчара наводи друге датуме. У Календару *Браїсїво* се наводи 28. јул по јулијанском календару или 10. август по грегоријанском календару. Стога може доћи и до забуне о овом питању због просте разлике у календарима. Календар *Браїсїво*, за годину 1941, Сарајево, 1940, 28.; Миленко Мишо Тодовић, *Црква Шклојоїница у Ријеци код Фоче*, Београд, 2004, 58. и 62.

³³ Из писменог исказа проте Василија Кандића датог у Котарском уреду у Фочи 27. маја 1918. године јасно стоји да су аустријске власти издале проглас који је јавности предочен

Сва тројица фочанских свештеника су у вријеме њиховог страдања били људи у пуној физичкој и духовној зрелости. Били су активни духовни посленици православном живљу чије парохије су заузимале велико пространство фочанске општине.³⁴ Они су поред осталог спадали у ред најспремнијих, образованијих и најпожртвованијих свештеника Српске Православне Цркве у Херцеговачкој епархији а самим тиме и у Босни и Херцеговини прије рата.³⁵ Сигурно да је и то био један од разлога што су они, иако им је по наводима гарантован живот као таоцима на мостовима, ипак убијени на разбојнички начин од стране осиног војника, коме се, узгред буди речено није сачувало ни име, а што нам посредно говори да је он на тај начин био сакривен од било какве одговорности пред лицем правде у каснијим временима. Истовремено, тај чин нам даје могућност тумачења овог немилог чина у смислу да су војници извршиоци убиства били инструисани од виших инстанци војних власти које су на тај начин брзо и без велике помпе уклонили, за њих неугодне, јавне личности из дотадашњих и каснијих могућих политичких и безбједоносних токова и дешавања.³⁶ Зашто су свештеници фочанског краја били опасни по војне власти због чега су их мучили и звјерски погубили. Разлог је могуће наћи између осталог и у томе што су они као активни, угледни и окретни свештеници имали завидну комуникацију са својим парохијанима, а што су војне власти вјероватно тумачиле као постојање могућности организовања отпора њиховим акцијама. Свештеници су у овом случају виђени као људи преко којих је могла тећи комуникација са већим бројем људи фочанског краја, а што су војне власти жељеле да спрече. На основу Шематизма Захумско-херцеговачке епархије из 1906. прецизно се могу видјети границе парохија у којима су ови свештеници водили духовну бригу о вјерницима фочанског краја.³⁷ То је веома разуђено подручје које се протеже од границе са Црном Гором према планинским предјелима који даље иду према Херцеговини јужно и

путем писаних плаката и преко «телала» да ће таоци на мостовима бити убијени уколико неко покуша какву диверзију на мостовима и уколико се „*ишпа хрђаво од народа мосту дојоду*“. Миленко Мишо Тодовић, *Црква Шклојошница у Ријеци код Фоче*, Београд, 2004, 59.

³⁴ Једино четврти свештеник од њих пет колико их је било тада у фочанском протопрезвитерату Лазар Кочовић је рођен 1836. године. Од њега је био старији прота Димитрије Јовановић који је био парох у Загорју (Калиновик), рођен 1834. године. Старост прота Лазара није га спасила од интернације у логор и тортуре коју је тамо преживио. *Шематизам српске православне епархије Захумско-херцеговачке за годину 1906*, Мостар, 1907, 56.

³⁵ Календар *Брајтсјиво*, за годину 1941, Сарајево, 1940, 28.

³⁶ Заједнички министар финансија Леон Билински је у својим *Успоменама* забиљежио како је генерал Поћорек био најодговорнији због масовних вјешања цивила „неизузимајући српске свештенике, жене и дјецу“ или узимања српских посланика за таоце. — Мр Боривоје Милошевић, „Прогони Срба у Босни и Херцеговини после атентата у Сарајеву“, Андрићев институт, *Историјске свеске*, Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3, 30.

³⁷ *Шематизам српске православне епархије Захумско-херцеговачке за годину 1906*, Мостар, 1907, 32–35.

према Јахорини сјеверно од града. Значајно је напоменути да је огроман број Срба из ових подручја фочанске општине био одведен у логоре, из којих се извјестан број њих никад није ни вратио. Исто тако је познато да су фочанске војне власти организовале војне судове у баракама стрелишта изван града прије доласка црногорске војске у град; на тим монтираним процесима је из града и пограничног подручја према Црној Гори осуђено и стријељано седамдесет људи.³⁸ Свједочанство митрополита Пећког, а касније патријарха Српског Гаврила (Дожића) који је са црногорском војском дошао у Фочу у септембру мјесецу 1914. године веома је потресно. Он извјештава митрополита Цетињског Митрофана Бана о положају српског становништва у Фочи и пише да у граду није остао ни један православни свештеник јер су двојица убијена, трећи је тешко рањен, а о четвртом не наводи никаквих података. У том извјештају он свједочи о безочности војних власти у поступцима према српском становништву и његовим свештеницима који су побијени и покопани на некадашњем војничком гробљу у заједничким гробницама. Уз све то војна управа није дозволила да се над њиховим тијелима служи опело и да на тај начин уз православни обред буду испраћени на вјечни починак.³⁹

Поступци војних и окупационих власти према српском становништву и свештеницима фочанског краја у Првом свјетском рату представљали су врхунац непријатељског и нечовјечног односа који је умирућа царевина заузела према једном народу и његовим институцијама. Држава која је себе доживљавала и представљала као цивилизацијску, културну и војну величину, нестала је у вртлогу свјетских догађаја у којима су остали упамћени злочини почињени у њено име над онима који су вијековима давали свој немјерљиви допринос да та иста држава опстане у непредвидивим временима свјетске историје.

³⁸ За три дана су на том војном суду осуђени њих седамдесеторица и одмах ту на стрелишту су стријељани. У овим немилим догађајима се истицало име котарског судца Мата Бошкића који је био и тужитељ, преводилац и записничар на овим процесима. Значајно је поменути и његово име јер је он био и истражни судија у Бањалучком велеиздајничком процесу од 3. новембра 1915. до 16. марта 1916. године. — Ђоровић Владимир, 70. По другим наводима, већ 14. августа 1914. године осуђено је и убијено 126 људи из околине Фоче. Велики број страдалника био је доведен из пограничних рејона па на монтираним процесима осуђени и стријељани без могућности жалбе. — Миленко Мишо Тодовић, *Црква Шклойојница у Ријеци код Фоче*, Београд, 2004, 57.

³⁹ Мр Павле Кондић, *Патријарх Српски др Гаврило Дожић*, 517–521. Поред тога аустроугарски војници су на кућном прагу убили малољетну кћер проте Јосифа, Велика. Она је тада имала тек дванаест година. Син Светозар, богослов, умро је у логору у Араду шест мјесеци после очеве смрти. — Др Предраг Пузовић, 141–145. Календар *Брајство*, 28.

Литература

- Боривоје мр Милошевић. Прогони Срба у Босни и Херцеговини после атентата у Сарајеву. Андрићев институт. Историјске свеске. Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3.
- Владимир Ђоровић. Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914–1918. Београд, 1989.
- Василије еп. Бањалучки, Улога Српске православне цркве у Бањалучком велеиздајничком процесу. Гласник, Службени лист СПЦ, Београд, 1959.
- В. Богићевић Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878 до почетка борбе за верско просветну аутономију 1896 године. Гласник, Службени лист Српске православне цркве. Београд, 1959.
- Горан др Милорадовић. Концентрациони логори (Историја феномена масовне изолације). Андрићев институт. Историјске свеске. Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3.
- Драга В. Мاستиловић. Српска елита из Босне и Херцеговине у политичком животу краљевине СХС/Југославије (1918–1941). Универзитет у Београду. Филозофски факултет. Докторска дисертација. Београд, 2013. file:///C:/Documents%20and%20Settings/S/My%20Documents/Downloads/RD22487draga_mastilovic.pdf. Преузето 04. 04. 2016.
- Илијас Hadžibegović Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. Stoljeća. Srajevo, 2004.
- Иво Андрић. Романи. Треће издање. Лагуна 2014.
- Иван мр Обрадовић, Српска штампа о погромима Срба 1914. Андрићев институт, Историјске свеске. Андрићград, 15. март 2014. Бр. 3.
- Историја епархије Захумско — херцеговачке. http://eparhija-zahumsko-hercegovačka.com/?page_id=2. Приступљено 16.01.2016.
- Календар Братство. За годину 1941. Сарајево 1940.
- Миленко Мишо Тодовић, Црква Шклопотница у Ријеци код Фоче. Београд, 2004.
- Петар Зимоњић (1866–1941). http://www.mitropolijadabrobosanska.org/petar_zimonjic2.html. Преузето 10. 04. 2016.
- Павле мр Кондић, приредио. Патријарх Српски др Гаврило Дожић. Живимо у светињи и слободи. Поводом педесетогодишњице упокојења. Цетиње-Београд, 2010.
- Предраг др Пузовић. Страдање свештеника Српске православне цркве у Босни и Херцеговини током Првог светског рата. Зборник радова међународног научног скупа. Православни свет и први светски рат. Православни богословски факултет. Београд, 2013.
- Радисав Машић. Знамења Старе Херцеговине. Београд, 2009.
- Устав Српске православне цркве. Београд 1931.

Hamdija Kapidžić. Hercegovački ustanak 1882. godine. Drugo izdanje. Sarajevo, 1973.

Шематизам српске православне епархије Захумско-херцеговачке за годину 1906. Мостар, 1907.

The Austro-Hungarian crime against Serbian priests in Foča in World War I

Suffering of the Serbian Orthodox priests of Foča area in Bosnia and Herzegovina, in early months of World War I was followed by unusual and, until then, inappropriate attitude of Austro-Hungarian authorities towards Serbian Orthodox church and Serbian people in general. The motives of military authorities in Foča, as well in whole Bosnia and Herzegovina, had multiple significance. At one side, they can be seen as simple revenge, where one nation and its cultural, spiritual or educational institutions, was recognised as guilty. At the same time, the other motive could be perceived in the aim of central authorities to finally end so-called Serbian question in Bosnia and Herzegovina. The plan should be conducted by simple liquidation of the carriers of the national idea of Serbian people, along with applying fierce pressures starting from simple suppression and negation of historical right on existence and survival of that nation with very strong national awareness of which, according to that plan, Serbian people had to renounce.

Key words: Bosnia and Herzegovina, priests, Foča, suffering, World War.